

เรื่อง ประทับดินเผา สิ่งใช้แทนเบี้ยในสมัยอยุธยา

นางสาวเจนจิรา สีหราช*

ภาพที่ ๑ ประทับดินเผา ประทับตราดอกบัว
จัดแสดงในโซนนิทรรศการเงินตราในสมัยอยุธยา ณ พิพิธภัณฑ์เหรียญกษาปณ์านุรักษ์

๑. ความหมายของตราประทับและตราดินเผา

ประทับดินเผา หรือ ตราดินเผา หากมองที่รูปร่างและลักษณะทางกายภาพแล้วสองสิ่งนี้แทบแยกกันไม่ออก แต่อาจมีความแตกต่างกันที่สัญลักษณ์ ยุคสมัยในการจัดสร้าง ความสำคัญ และหน้าที่การใช้งาน จากการศึกษา ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของประเทศไทย พบหลักฐานทางโบราณคดีประเภทหนึ่งที่มีลักษณะเป็น โบราณวัตถุขนาดเล็ก ทำด้วยวัสดุที่หลากหลาย เช่น ดินเหนียวเผาไฟ หิน งาช้าง มีลวดลายที่เป็นรูปสัญลักษณ์และ สัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่บนพื้นผิว เรียกกันทั่วไปว่า ตราประทับ (Seals) ลวดลายที่ปรากฏมีทั้งรูปบุคคล รูปสัตว์ รูปสัญลักษณ์มงคล และจารึกตัวอักษร โดยตราประทับเหล่านี้มักพบในบริเวณพื้นที่ที่เป็นเมืองท่าศูนย์กลาง ในการค้าขายกับอินเดียโบราณ เช่น แหล่งโบราณคดีควนลูกปัด เมืองนครปฐมโบราณ เมืองจันเสน เมืองอู่ทอง โดยมีหน้าที่เป็นเครื่องหมาย หรือสัญลักษณ์ที่ประทับลงบนสินค้า เพื่อเป็นการรับรองสินค้า โดยประทับตราสินค้า หีบห่อสินค้า หรือประทับบนเอกสาร หรืออาจใช้เพื่อแสดงสถานะ เปรียบเสมือนใบผ่านทางหรือตัวแทนในการ สื่อสารระหว่างผู้คนและกลุ่มคน หรือบางครั้งอาจใช้เป็นเครื่องรางของขลังพกติดตัว

ตราประทับ คือ โบราณวัตถุขนาดเล็กที่มีรอยบุ๋มหรือเป็นร่องหลุมลึกจากพื้นผิว เป็นรูปบุคคล รูปสัตว์ รูปอักษร ฯลฯ

ตราดินเผา คือ โบราณวัตถุที่มีรูปรอยนูนขึ้นจากพื้นผิวในลักษณะนูนต่ำ เป็นรอยถูกประทับ (Stamp) ตราประทับและตราดินเผามีหลักฐานว่าถูกใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารของคนในสมัยโบราณมาตั้งแต่สมัยเมโสโปเตเมีย และอินเดียโบราณ โดยเริ่มจากการใช้รูปแบบเรียบง่าย ต่อมามีการพัฒนารูปทรงและลวดลายที่สวยงาม ซับซ้อน แสดงถึงสัญลักษณ์ ความเชื่อ ตราประทับดินเผาจึงเป็นสิ่งที่มีความค่าทั้งในแง่ประโยชน์ใช้สอย และความสวยงาม^๑

* ภัณฑารักษ์ปฏิบัติการ ฝ่ายพิพิธภัณฑ์ทรัพย์สินมีค่าของแผ่นดิน ส่วนจัดแสดงทรัพย์สินมีค่าของแผ่นดิน สำนักทรัพย์สินมีค่าของแผ่นดิน กรมธนารักษ์

^๑ อนันต์ กลั่นโพธิ์กลีบ, ตราประทับ : ตราประจำตัวและเครื่องรางยุคโบราณ, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๐), ๑๐ - ๑๓.

ในบทความนี้ผู้เขียนจะกล่าวถึง ประทับดินเผา ซึ่งเป็นโบราณวัตถุที่มีลักษณะคล้ายตราดินเผา คำว่า **ประทับ** ปรากฏขึ้นครั้งแรกในสมัยพระเจ้าบรมโกศ โดยปรากฏข้อความในจดหมายเหตุไทร ความว่า “ปีชวด จ.ศ. ๑๑๐๖ ณ วัน ๖๗ ๑๒ คำ ไฟไหม้วังหน้า ใช้แปะประทับมิใช่เบี้ย”^๒ จากข้อความที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่ามีเหตุการณ์ไฟไหม้ที่วังหน้า^๓ และใช้แปะประทับมิใช่เบี้ย ดังนั้นเพื่อให้เกิดความกระจ่างชัด ในบทความนี้ผู้เขียนจะศึกษาเกี่ยวกับที่มาและความหมายของคำว่า “**ประทับดินเผา**” รวมทั้งลักษณะการใช้งานและความสำคัญของประทับดินเผาในฐานะสิ่งใช้แทนเบี้ยในสมัยอยุธยา

๒. เบี้ย : เงินปลีกย่อยที่สำคัญในสังคมอยุธยา

ภาพที่ ๒ ภาพวาดเงินตราสมัยอยุธยา จากบันทึกของเดอ ลา ลู แบร์

ในอดีตสังคมไทยในสมัยอยุธยาใช้เงินพดด้วงและหอยเบี้ยเป็นสื่อกลางในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า มีการผลิตเงินพดด้วงขึ้นใช้เป็นเงินตราที่มีมูลค่าสูง ประกอบด้วย ชนิดราคาตำลึง กิ่งตำลึง บาท กิ่งบาท สลึง และเฟื้อง และใช้หอยเบี้ยเป็นเงินปลีกย่อยที่มีมูลค่าต่ำ หอยเบี้ยนับเป็นสิ่งใช้แทนเงินตราที่ใช้กันทั่วไป และแพร่หลายมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว และการใช้คำว่า “เบี้ย” ในความหมายว่า เงินตรา มีปรากฏในกฎหมายมาตั้งแต่ก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว อีกทั้งในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ที่กล่าวถึงในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. ๑๙๘๖ ความว่า “ข้าวเปลือกแพงทะนาละ ๘๐๐ เบี้ยๆ เฟื้องละแปดร้อยเบี้ยข้าวเกวียนหนึ่งเป็นเงิน ๓ ชั่งกับ ๑๐ บาท”^๔ แสดงให้เห็นถึงอัตราการแลกเปลี่ยนเงินพดด้วงหนึ่งเฟื้องมีมูลค่าเท่ากับ ๘๐๐ เบี้ย ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่มีบันทึกปรากฏเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นถึงอัตราการแลกเปลี่ยนในสมัยอยุธยา

^๒ กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑**, (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒-๒๕๔๕), ๑๗.

^๓ วังหน้าในสมัยอยุธยา หมายถึง พระราชวังจันทร์เกษม ปัจจุบันเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จันทรเกษม ตั้งอยู่ที่ ตำบลหัวรอ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

^๔ กรมศิลปากร, **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา**. พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๔), ๖๒.

นอกจากนี้ยังปรากฏในบันทึกของชาวต่างชาติหลายคนที่เดินทางเข้ามาติดต่อกับค้าขายในสมัยอยุธยา เช่น บันทึกของโยส เซาเติน (Joost Schuten) บันทึกไว้ว่าในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม เงินเฟื้องหนึ่งแลกได้ ๘๐๐ - ๙๐๐ เปี้ย และยังปรากฏในบันทึกของนายเยเรเมียส ฟาน ฟลิต (Jeremias van Vliet) หรือที่คนไทยรู้จักกันในชื่อ วัน วลิต บันทึกไว้ว่า ในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง เงินเฟื้องหนึ่งแลกได้ ๖๐๐ - ๗๐๐ เปี้ย จากบันทึกของชาวต่างชาติ ในข้างต้นทำให้ทราบความแตกต่างของอัตราแลกเปลี่ยนหอยเปี้ยในสองรัชกาลว่าต่างกันถึง ๒๐๐ เปี้ย ต่อเงิน ๑ เฟื้อง แสดงให้เห็นว่าในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมหอยเปี้ยมีมูลค่าต่ำกว่าในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง

จากบันทึกของคณะบาทหลวงเยซุอิต ชาวฝรั่งเศส นำโดย เซอวาลีเออร์ เอต โซมองต์ และบันทึกของ เดอ ลา ลูแบร์ ทำให้ทราบว่าหอยเปี้ยที่นำมาใช้เป็นเงินตราในสมัยอยุธยานั้น เป็นของที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ โดยเปี้ยจันนำเข้าจากหมู่เกาะมัลดีฟส์ เปี้ยนางนำเข้าจากหมู่เกาะฟิลิปปินส์ นอกจากนี้ในช่วงปลายสมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ นายฟรังซัว วาเลนไตน์ (Francois Valentine) ได้บันทึกไว้ในหนังสือ Description of Siam ใน พ.ศ. ๒๒๖๙ ความว่า “เงินที่ใช้อยู่ในสยามอีกอย่างหนึ่งก็คือเปี้ยจันแห่งมัลดีฟ และหอยเล็ก ๆ จากบอร์เนียว หอยเปี้ยเหล่านี้ ๖๐๐ ถึง ๗๐๐ เปี้ย เท่ากับหนึ่งเฟื้อง”^๕ แสดงให้เห็นว่าในสมัยอยุธยา มีการนำเข้าหอยเปี้ยมาจากเกาะบอร์เนียวเพิ่มเติม และเกิดภาวะขาดแคลนหอยเปี้ย ทำให้เงินหนึ่งเฟื้องแลกได้เพียง ๖๐๐ - ๗๐๐ เปี้ย เท่านั้น

ภาพที่ ๓ (ซ้าย) หอยเปี้ยจัน จากมหาสมุทรอินเดีย
ภาพที่ ๔ (ขวา) หอยเปี้ยนาง จากมหาสมุทรแปซิฟิกตอนใต้

จากบันทึกของชาวต่างชาติหลายคนได้สะท้อนให้เห็นว่าสังคมในสมัยอยุธยาใช้หอยเปี้ยในการซื้อขาย แลกเปลี่ยนสินค้า อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงอัตราการแลกเปลี่ยนที่แตกต่างกันในแต่ละรัชกาล และหอยเปี้ยเป็นสินค้าที่ต้องนำเข้าโดยพ่อค้าชาวต่างชาติ ชาวอยุธยาไม่สามารถเพิ่มปริมาณหอยเปี้ยให้มากขึ้นหรือน้อยลงตามที่ต้องการได้ เพราะเป็นสินค้าที่ต้องรอซื้อจากเรือสำเภาจากอินเดีย ซึ่งจะแล่นมาโดยอาศัยลมมรสุมปีละหนึ่งครั้ง ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้บางช่วงเกิดภาวะขาดแคลนหอยเปี้ย ทำให้อัตราการแลกเปลี่ยนหอยเปี้ยกับเงินพดด้วงไม่คงที่ มีการเปลี่ยนแปลงขึ้นลงอยู่เสมอ

^๕ เอนเยลเบิร์ต แกมพ์เฟอร์, ไทยในจดหมายเหตุแกมพ์เฟอร์, แปลโดย อัมพร สายสุวรรณ (กรุงเทพฯ: มปท., ๒๕๔๗) ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเกื้ออน ชัยนาม, ๒๕ มีนาคม ๒๕๔๗), ๗๔.

จากที่กล่าวมาในข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของหอยเบี้ย ที่มีต่อระบบเศรษฐกิจในสมัยอยุธยา เนื่องจากเป็นเงินปลีกย่อยที่มีราคาต่ำสุด โดยมีอัตราแลกเปลี่ยนทางการ คือ หนึ่งเฟื้อง เท่ากับ แปดร้อยเบี้ย สังคมในสมัยอยุธยาใช้หอยเบี้ยในการแลกเปลี่ยนซื้อขายกันทั่วไปตามท้องตลาด และเมื่อเกิดภาวะขาดแคลนหอยเบี้ย กรุงศรีอยุธยาจึงใช้วิธีแก้ปัญหาในลักษณะเดียวกับสมัยทวารวดีที่ใช้ดีบุกประทับตราเป็นเงินปลีกย่อย และในสมัยลพบุรี ซึ่งแก้ปัญหาโดยการผลิตเงินพดด้วงขนาดเล็กเพื่อใช้เป็นเงินพดด้วงปลีกย่อย ได้แก่ พดด้วงชนิดราคาครึ่งเฟื้อง เฟื้อง และไพ รวมทั้งนำวัสดุอื่นมาใช้ผลิตเป็นสิ่งใช้แทนเบี้ยเป็นการชั่วคราว เช่น เบี้ยดีบุก เบี้ยดินเผา หรือประกบนั้นเอง^๖

ภาพที่ ๕ (ซ้าย) เหรียญดีบุกประทับตรา ใช้เป็นเงินปลีกย่อยในสมัยลพบุรี

ภาพที่ ๖ (ขวา) ประกบดินเผา ประทับตราต่าง ๆ ทำขึ้นใช้เป็นเงินปลีกย่อยเมื่อขาดแคลนหอยเบี้ยในสมัยลพบุรี

๓. ที่มาและความหมายของคำว่า “ประกบดินเผา”

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับ พ.ศ. ๒๕๕๔ ได้ให้ความหมายของคำว่า “ประกบ” ไว้ดังนี้

๑. ประกบ (ก.) หมายความว่า ประกอบเข้าทั้ง ๒ ข้าง เพื่อให้แน่น
๒. ประกบ (โบราณวัตถุ) (น.) หมายความว่า วัตถุใช้แทนเงินปลีก ขนาดเท่าเหรียญ มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๑ นิ้ว ทำด้วยดินเผาตีตราต่าง ๆ ^๗

การเรียกแผ่นดินเผาที่มีลักษณะกลมแบนว่า “ประกบดินเผา” สืบเนื่องมาจากการสันนิษฐานของพระยาโบราณราชธานินทร์ พบหลักฐานจากการขุดตรวจที่พระราชวังโบราณ และพบโบราณวัตถุประเภทหนึ่งทำจากดินเผามีลักษณะกลมแบน มีการประทับลวดลายหลายรูปแบบ และสันนิษฐานว่าหมายถึง ประกบที่ใช้แทนเบี้ยตามที่ปรากฏข้อความในจดหมายเหตุโร โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ในเรื่อง ดำเนินเงินตรา ความว่า “มีเหตุปรากฏในปุมครั้งหนึ่ง เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๒๘๗ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ว่า *ใช้ประกบต่างเบี้ย* ดังนี้ เดิมไม่ทราบว่าเป็นอย่างไร จนพระยาโบราณราชธานินทร์ ขุดตรวจที่ในพระราชวังหลวงที่กรุงศรีอยุธยา พบดินเผาตีตราต่าง ๆ ขนาดเท่าเงินเหรียญ ๕๐ สตางค์ ฝังไว้เป็นอันมาก จึงเข้าใจว่านั่นเอง เรียกว่า ประกบ ”

^๖ นวรัตน์ เลชะกุล, หอยเบี้ยที่เป็นเงินตรา. (กรุงเทพฯ : สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ, ๒๕๕๘), ๑๑๘.

^๗ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔

จากข้อความที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่าเกิดสภาวะขาดแคลนเบี้ยที่ใช้เป็นเงินตราปลีกย่อย จนทำให้ต้องผลิตประกบดินเผาเพื่อใช้แทนเบี้ยในช่วงระยะเวลาหนึ่ง สอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดพบโบราณวัตถุประเภทหนึ่งทำจากดินเผาที่มีลักษณะกลมแบน มีการประทับลวดลายหลายรูปแบบ จำนวนกว่า ๖๐ ชิ้น^๔ ซึ่งขุดพบบริเวณริมกำแพงแก้วด้านใต้ของพระวิหารสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในพระราชวังโบราณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยให้ชื่อโบราณวัตถุว่า ประกบดินเผา และเก็บรักษา ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จันทรเกษม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร

๔. ลักษณะและการใช้งาน “ประกบดินเผา”

ประกบดินเผา มีลักษณะกลมแบน มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๑ นิ้ว หนาประมาณ ๑ - ๑.๔ เซนติเมตร ทำด้วยดินเผาที่ตราต่าง ๆ เช่น ตราดอกบัว ตรากินรี ตรากระต่าย ตราไก่ ตราราชสีห์ ด้านหลังไม่มีลวดลาย สันนิษฐานว่าการเรียกประกบดินเผา อาจมาจากลักษณะการทำที่เกิดจากการกดดินทั้งสองข้างให้แน่นด้วยแม่พิมพ์ โดยด้านหนึ่งเป็นการอัดดินลงในแม่พิมพ์ที่เป็นรูปวงกลม อีกด้านหนึ่งใช้แม่พิมพ์ที่เป็นตราประทับลวดลายต่าง ๆ กดประทับลงบนดินเหนียวเพื่อให้เกิดลวดลาย

ประกบดินเผา ถูกผลิตขึ้นเพื่อนำมาใช้เป็นเงินปลีกย่อยแทนหอยเบี้ยเป็นการชั่วคราว เมื่อยามหอยเบี้ยขาดแคลน ไม่ปรากฏชัดเจนว่าเริ่มใช้ครั้งแรกเมื่อใด แต่จากข้อความในจดหมายเหตุโอร อากกล่าวได้ว่า สมัยอยุธยา ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอู่บรมโกศ ประมาณ พ.ศ. ๒๒๘๗ มีการผลิตประกบดินเผาขึ้นใช้แทนเบี้ย และไม่ปรากฏว่ายกเลิกเมื่อใด สันนิษฐานว่าคงใช้เพียงระยะเวลาสั้น ๆ ในยามหอยเบี้ยขาดแคลน

๕. สรุป

การผลิตประกบดินเผาเพื่อใช้แทนเบี้ย มีปรากฏหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรที่ชัดเจนเพียงฉบับเดียวสะท้อนให้เห็นว่าในสมัยพระเจ้าบรมโกศเกิดภาวะขาดแคลนเบี้ยจนต้องผลิตประกบขึ้นมาใช้ชั่วคราว และภาวะขาดแคลนเบี้ยน่าจะเป็นเหตุการณ์สำคัญ จนทำให้ผู้บันทึกต้องบันทึกเหตุการณ์นี้ไว้ และระบุข้อความไว้ชัดเจนว่ามีการใช้ประกบดินเผาแทนเบี้ย ทั้งนี้ภาวะการขาดแคลนเบี้ยดังกล่าว ไม่ได้รุนแรงถึงขั้นส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเงินตราในสมัยอยุธยา เนื่องจากไม่มีปรากฏหลักฐานเอกสารอื่น ๆ หรือกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเงินตราในช่วงเวลานั้น และเมื่อพิจารณาจากการผลิตสิ่งใช้แทนเบี้ยด้วยวัสดุต่าง ๆ ในแต่ละยุคสมัย อากกล่าวได้ว่า ด้วยความจำเป็นในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าอย่างเร่งด่วน เพื่อให้ได้เงินปลีกย่อยจำนวนมาก รองรับกับการใช้งานของประชาชน ประกบดินเผาจึงเป็นสิ่งที่ใช้แทนเบี้ย ที่ถูกผลิตขึ้นใช้ชั่วคราวในแต่ละพื้นที่ที่ขาดแคลน เนื่องจากผลิตง่าย สามารถผลิตได้รวดเร็ว หยิบใช้ได้สะดวกโดยไม่ผิดชนิดราคา ดังปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเงินตราให้เราได้ศึกษากันในปัจจุบัน

^๔ ปิยนันท์ ขอบศิลประกอบ (๒๕๔๖), การศึกษาประกบดินเผา ในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑**, กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร, ๒๕๔๒-๒๕๔๕.

กรมศิลปากร, **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา**. พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๔.

นวรรตน์ เลชะกุล, **หอยเบี้ยที่เป็นเงินตรา**, กรุงเทพฯ : สถาบันพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ๒๕๕๘.

ปิยนันท์ ชอบศิลป์ประกอบ (๒๕๔๖), **การศึกษาประทับดินในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ**, วิทยานิพนธ์ปริญญา
ศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ, **ตราประทับ : ตราประจำตัวและเครื่องรางยุคโบราณ**, กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๐.